

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.12.20

Kalender

(_sjanger) En oversikt over årets dager. Det finnes kalendere for det protestantiske kirkeåret, det kinesiske året, den jødiske årinndelingen osv. Kalenderen kunne inngå i en bok med forskjellige tekster i.

“A list of the days in a year, usually arranged by month and within each month by week, sometimes indicating the dates of important events such as national and religious holidays. [...] Also, an almanac listing days of the year significant to a particular culture or political entity. The calendar of forthcoming library events, provided in *The Bowker Annual Library and Book Trade Almanac*, includes state, regional, national, and international association meetings. [...] In medieval manuscripts used in Church services and private devotion, a calendar section often preceded the text, identifying the feast days celebrated in the region. The most important were highlighted in red ink (“red letter days”) with other colors used to indicate degrees of importance. The Julian calendar (365 days with an extra day every four years) was adopted from the Romans, but the Roman civil year (beginning on January 1) was replaced by the Christian year in the 7th century. [...] The illumination of medieval calendars often depicted the labors of the month (largely agrarian) and the signs of the zodiac (see *Les très riches heures du Duc de Berry* [...]). Also refers to a list of the documents included in an archival collection (rolls, charters, state papers, etc.), usually annotated to indicate the date, contents, and other characteristics of each item.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Mange kalendere inngikk i almanakker, eller “almanakk” og “kalender” ble brukt synonymt. I lange tider var en kalender og en almanakk nesten det samme i dagligtalen. Kalendere kunne gi oversikt over datoer for regionale markedsdager.

Et kalendarium er den delen i kalendere og almanakker som inneholder årets inndeling i dager osv. (Nystuen et al. 2008 s. 105).

Det har eksistert tallrike undersjangrer av kalendere. En tysk forsker oppgir blant annet disse: Huskalender/husholdningskalender, jordbrukskalender, folkekalender, konfesjonell kalender, skrivekalender, barnekalender, genealogisk kalender, historisk kalender, geografisk kalender, hagekalender, veggkalender og liten etui-kalender (Faulstich 2002 s. 151).

På engelsk kalles en “computus text” et “medieval manuscript or early printed book devoted to the calculation of time and/or date. The category includes calendars, Easter tables, almanacs, and various astronomical/astrological texts used in medicine and for other purposes, often illustrated with diagrams. Some were designed to be portable (see vade mecum).” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Det å føre inn bestemte opplysninger på gitte datoer kalles også kalender (eller å føre kalender) – et eksempel er hodepinekalender: “Det er til stor hjelp for å kunne finne ut av hodepinen din at du fører hodepinekalender. Dette er en kalender hvor du krysser av på en kalender de dagene du har hodepine. I tillegg er det vanlig at man skriver i form av et tall hvor sterk smerten oppleves. En vanlig måte er å bruke tallene 1, 2 og 3 hvor 1 betyr lett hodepine, du har plager men du kan gjøre de aktivitetene du har planlagt. 2 betyr moderat hodepine, plagene besværer deg, men du klarer å gjøre viktige oppgaver, holde viktige avtaler og kan greie å være på arbeid, men fungerer ikke fullgodt. 3 betyr sterk hodepine, du må avlyse planlagte aktiviteter, avlyse avtaler, er hjemme fra arbeid. De fleste må være inaktive og legge seg. Det er viktig at denne kalenderen føres over tid og i minst tre måneder for at den skal gi et riktig inntrykk av situasjonen. Du kan enten bruke en vanlig oversiktskalender eller du kan få en spesiell hodepinekalender hos din egen lege.” (<http://www.pfizer.no/>; lesedato 30.03.12)

I Tyskland ble det i 1456 utgitt en årelatings- og avføringskalender, dvs. en slags medisinsk veileder (Bohnsack og Foltin 1999 s. 29). Kalenderen anbefalte måter å “rense” kroppen på, og anga datoer som var gunstige for å foreta årelating. I en tilsvarende kalender fra 1808 viser et bilde av en mann med streker til og skriftlige forklaringer om de forskjellige årene som det kan tappes blod fra (Bohnsack og Foltin 1999 s. 30). Andre kalendere inneholdt sunnhetsregler skrevet på vers, og “gode” datoer for å gjennomføre hygieniske aktiviteter og hårklipping (Bohnsack og Foltin 1999 s. 32). Det var mye innhold som spilte på folks overtro.

En historisk kjent kalender er den såkalte *Tyrkerkalenderen* fra år 1454, en av de aller første “bøkene” trykt av Gutenberg. Det er også den første trykte “boka” (den er bare på seks ark) i Europa som er bevart i sin helhet (Fontaine 1994 s. 34). Denne kalenderen ble brukt til politisk og religiøs propaganda. Bakgrunnen var at tyrkerne hadde erobret Konstantinopel (Istanbul) i 1453, gjort byen om fra kristen til muslimsk og forårsaket at mange kristne måtte flykte vestover (noen av disse flyktningene tok med seg verdifulle greske manuskripter som dermed ble kjent i Vest-Europa). *Tyrkerkalenderen* advarte mot tyrkernes erobringer og oppfordret til et korstog for blant annet å gjenerobre Konstantinopel. For hver måned i kalenderen stod det navnet på en kristen hersker (geistlig eller verdslig) som ble oppfordret til å delta i korstoget. Disse tekstene var skrevet på rim og henvendte seg til bestemte personer, f.eks. paven og keiseren (Bohnsack og Foltin 1999 s. 29). Kalenderen var et propagandainstrument (Bohnsack og Foltin 1999 s. 30).

På 1400-tallet fantes det kalendere med horoskoper og astrologiske forklaringer (Bohnsack og Foltin 1999 s. 31-32). Særlig værprognoser var viktig for bondebefolkningen. Noen kalendere på 1500-tallet hadde illustrasjoner som viste scener fra bønderns arbeid. Fra 1500-tallet fantes det kalendere som inneholdt blanke sider som eieren kunne skrive sine notater på (Bohnsack og Foltin 1999 s. 32).

I Tyskland ble det etter oppfinnelsen av boktrykkerkunsten utgitt såkalte "Mandlkalendere", som viste festdager, helgendager og månesykluser ved hjelp av visuelle tegn. Dette var altså kalendere for analfabeter, og de var noen steder i salg helt inn på 1800-tallet (Bohnsack og Foltin 1999 s. 29).

Tyskeren Christoph Schorer ga fra 1642 og i flere tiår etter det ut en kalender med opplysninger om sanne hendelser fra tysk historie, som en motvekt til den redselen som astrologiske profetier i kalendere ofte skapte (Szyrocki 1968 s. 177).

Tyske kalendere på 1700-tallet kunne, i tillegg til en inndeling av året i måneder og dager, inneholde en oversikt over kirkelige fester, tidene for sol- og måneoppgang og -nedgang, råd for ulike områder innen jordbruket, dyrehold og hverdagsliv, resepter og medisinske tips, tidsangivelser for store markeder, oversikt over viktige historiske hendelser, historiske beretninger om kriger og henrettelser, beskrivelser av landskaper og kuriositeter, tidsangivelser for postleveringer og priser for postgebyrer, sammenligningstabell for forskjellige tyske valutaer, en liste over brukte mål- og vektenheter, underholdende "kalenderhistorier", visdomsord (eventuelt med bilder og symboler), samt gåter (Faulstich 2002 s. 153).

Den mest berømte tyske kalenderhistorie-forfatteren var teologen Johann Peter Hebel, som skrev i *Den rhinlandske husvenn* (Bohnsack og Foltin 1999 s. 38). Denne kalenderen var delt i tre: datooversikt, lesedel og tabelldel. Det ble også trykt gamle bondeordtak om været og lignende (f.eks. at fete villdyr varsler om en kald vinter). Noen av Hebels korttekster ble senere tatt inn i tyske skolebøker og brukt i leseopplæringen (Bohnsack og Foltin 1999 s. 39). Kjente forfattere som Peter Rosegger og Ludwig Anzengruber skrev på 1800-tallet tekster til tyske kalendere (Bohnsack og Foltin 1999 s. 36).

De medisinske rådene innebar vanligvis årelating, i samsvar med stjernekonstellasjoner. Det kunne også være astrologiske begrunnelser for å anbefale bestemte tider for såing og innhøsting, giftemål, en babys brystavvenning, ja til og med for hårklipp (Faulstich 2002 s. 153).

Kalendere var svært utbredt på den tyske landsbygda (Faulstich 2002 s. 153). Det stoffet i kalenderne som var ment som underholdning og til danning, fikk en stor kulturell betydning i den fattige befolkningen. Kalenderne fungerte som oppslagsverk og ble brukt gjennom hele året til å finne svar på ulike spørsmål. Kalenderen hang ofte i en spiker på veggen og var lett å gripe til.

En tysk kalender fra begynnelsen av 1600-tallet het *Hinkende budbringer* (*Hinkende Bote*). Navnet henspilte på at tredveårskrigen skapte mange invalide menn, og at disse ofte levde av å være budbærere og kolportører av aviser og kalendere (Bohnsack og Foltin 1999 s. 33). Lenge var kalenderen beregnet på den fattige landsbybefolkningen, men på 1700-tallet endret den seg og fikk flere borgerlige kjøpere. *Hinkende budbringer* fikk tallrike oppfølgere med samme eller lignende navn (Faulstich 2002 s. 151).

Ca. år 1700 prøvde den tyske filosofen Gottfried Wilhelm Leibniz og andre opplysningsmenn å innføre en kalender med navnet *Forbedret kalender*. Her ble astrologi og annen overtro erstattet av gangetabeller og annet nyttig stoff. Men kalenderen solgte dårlig (Bohnsack og Foltin 1999 s. 36).

Fra ca. 1860 ble veggkalendere populære på grunn av avrivingsprinsippet: et ark for hver dato skulle rives av, eventuelt et ark per måned eller uke. På baksiden av arkene var det ordtak, resepter, praktiske tips, korte historier eller opplysninger om månefase m.m. (Bohnsack og Foltin 1999 s. 40). Fra 1870-årene ble det i Tyskland vanlig med kalendere som rettet seg til bestemte yrkesgrupper, og disse bidro til å øke noen gruppers yrkes stolthet og klassebevissthet (Bohnsack og Foltin 1999 s. 40).

I 1838 ga William Hone ut "The Every-day Book and Table Book; or, Everlasting Calendar of Popular Amusements, Sports, Pastimes, Ceremonies, Manners, Customs, and Events, Each of the Three Hundred and Sixty-Five Days, in Past and Present Times; Forming a Complete History of the Year, Months, and Seasons, and a Perpetual Key to the Almanac, Including Accounts of the Weather, Rules for Health and Conduct, Remarkable and Important Anecdotes, Facts, and Notices, in Chronology, Antiquities, Topography, Biography, Natural History, Art, Science, and General Literature; Derived from the Most Authentic Sources, and Valuable Original Communication, with Poetical Elucidations, for Daily Use and Diversion". Forlaget for verket var R. Griffin and Co.

I historieprofessoren Knut Kjeldstadli's bok *Mine fire besteforeldre* (2010) forteller han om sin farmor: "I 1908 har Beate anskaffet seg, eller fått, en kalender: *Draaber af Livets Vand. En Kalender med Anvisning til Morgen- og Aftenlæsning samt Sprog af den hellige Skrift for hver Dag i Aaret*, utgitt i Laurvik. Men hun synes ikke å ha brukt den til å lese Bibelen. Her førte hun opp navnene til nokså nøyaktig 100 mennesker, for noen fødselsåret og fødselsdagen og for noen dødsdagen. De er skrevet ned over lang tid; også barnebarna er med. En kan se disse 100 som Beates nettverk, hennes kretser. [...] Av de 100 er 70 kvinner. Beates verden var mye av en kvinneverden." (Kjeldstadli 2010 s. 103)

Andre eksempler på kalendere:

[Ukjent forfatter]: *Sofies verden: Evighetskalender* (1999) – basert på Gaarders roman, med portrettartikler om filosofer, sitater fra romanen m.m.

Anne-Cath. Vestly: *Høytlesningskalender for år 2000* (1999)

Bente Wemundstad: *Middagskalender 2000* (1999) – middagsoppskrifter for hver dag i ett år

Ukjent opphavsperson: *366 ting du kan lære på et år* (2003) – ting å lære seg gjennom et år (+ én dag)

Terje Nordby: *Mytekalender: Vår* (2007) – med en historie for hver dag i mars, april og mai

Skipskalender 2017 – med 12 store fargebilder av norske handelsskip (utgitt både på norsk og engelsk på Vormedal Forlag)

Jostein Gaarders *Julemysteriet* (1992) er en roman inndelt som en slags adventskalender, med 24 kapitler, ett for hver dag i desember fram til julaften. Hovedpersonen Joakim finner en magisk julekalender i en bortgjemt bokhandel, der hver luke inneholder en lapp med en fortelling. *Julemysteriet* handler om en mystisk jule-/advents-kalender, og ble opprinnelig skrevet som adventsserie for NRK. “I en bortgjemt bokhandel finner Joakim en magisk julekalender. Hver dag når han åpner en luke i kalenderen, faller det ut en liten lapp med en fortelling om Elisabeth og hennes reise til Betlehem. Det er en reise gjennom Europa og Lilleasia, men det er også en reise gjennom historien. Hvem har laget den forunderlige julekalenderen? Kan de være den mystiske blomsterselgeren på torget? Handler fortellingen på de små papirlappene om Elisabeth, som en gang for mange år siden ble borte for moren sin i julehandelen? “Julemysteriet” er en “kalenderbok” der Jostein Gaarder forener historisk innsikt og fabulerende fantasi” (<https://www.aschehoug.no/nettbutikk/julemysteriet-aco.html>; lesedato 01.03.16).

I 1997 ble det i Norge utgitt en spesiell kalenderversjon av Charles Dickens “En julefortelling”: I 24 små bøker ble historien om gnieren Scrooge gjenfortalt; bøkene hadde gullsnor slik at de egnest seg til å henges på juletreet. En tilsvarende kalender med små bøker ble utgitt samme år med Mary Packards *Fortellinger om julen*.

Adventskalendere skal stamme fra Tyskland, og kom til Norge på 1930-tallet. Noen av de eldste advents-/julekalenderne hadde små gjennomslitte “vinduer” der barnet kunne se et bilde når kalenderen ble holdt opp foran en lyskilde.

I dag brukes kalenderbøker i stor grad til å føre inn sine egne avtaler og slik holde orden på privatlivets gjøremål (Bohnsack og Foltin 1999 s. 41). En fyldig kalender med mange innskrevne avtaler er et statussymbol som vitner om eierens mange gjøremål og tette sosiale nettverk (Bohnsack og Foltin 1999 s. 42).

Det norske “Kalenderforlaget ble stiftet i 1983. Etter sammenslåing med Print Contractors i 2006 ble vi en av Norges ledende leverandører av kalender på firmamarkedet. Du kan være trygg på at vi vil gjøre vårt ytterste for å tilfredsstille din bedrifts behov. [...] Kontorkalendere passer svært godt til spesialproduksjoner, der bilder og kalenderdesign helt tilpasses ditt behov. [...] Hvis du ønsker en kalender som skiller seg ut fra mengden, så anbefaler vi en av våre Kunstkalendere. Her finner du skjønnhet, eleganse og humor – det er bare å velge!” (<http://www.kalenderforlaget.no/>; lesedato 30.03.12)

Amerikaneren Matthew Weiner m.fl.s TV-serie *Mad Men* (2007-2015) fikk mange spin-off-produkter, bl.a. kalendere.

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>